

ДУЖА-ЗАДОРЖНА М.П.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра прикладної лінгвістики,
Національний університет
«Львівська Політехніка»
м. Львів, Україна

ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

The article examines the peculiarities of obtaining a scientific degree in the system of higher education in Germany, caused by the introduction of new structured forms of organization of doctoral studies. Various educational models of preparation for the defense of a thesis research according to which German universities offer the opportunity to obtain a scientific degree to both German citizens and foreigners have been studied in detail. The advantages and disadvantages of these forms and prospects of their development are revealed, the preconditions of enrollment in doctoral studies are analyzed. Based on the research, it is established that structured doctoral studies in Germany provide targeted selection and support of the best candidates of the academic elite, aimed at intensifying and expanding the research areas of doctoral students and therefore has significant advantages over the German traditional form of obtaining a scientific degree.

Key words: doctoral studies, German system of higher education, doctoral student, thesis research, structured doctoral programs, obtaining a scientific degree

У статті досліджено особливості здобуття наукового ступеня в системі вищої освіти Німеччини, зумовлені впровадженням нових структурованих форм організації навчання в докторантурі. Детально досліджено різноманітні освітні моделі підготовки до захисту дисертаційного дослідження в німецьких університетах. Виявлено переваги та недоліки цих форм і перспективи їх розвитку.

Ключові слова: докторантура, система вищої освіти Німеччини, структуровані докторантські програми, докторант, дисертаційне дослідження, здобуття наукового ступеня.

В статье исследованы особенности соискания ученой степени в системе высшего образования Германии, обусловленные внедрением новых структурированных форм организации обучения в докторантуре. Подробно исследованы различные образовательные модели подготовки к защите диссертационного исследования в немецких университетах. Выявлены преимущества и недостатки этих форм и перспективы их развития.

Ключевые слова: докторантура, система высшего образования Германии, структурированные докторантские программы, докторант, диссертационное исследование, соискание ученой степени.

Постановка проблеми. Головною метою державної реформи освіти та науки, що здійснюється на сучасному етапі в Україні, є забезпечення нової якісної вищої освіти, яка б відповідала потребам економічного розвитку країни та провідним європейським освітнім тенденціям. Зростання вимог до кваліфікації та перекваліфікації науково-педагогічних і наукових фахівців, інтегрування української вищої освіти й науки в освітній та дослідницький простір Європейського Союзу вимагає нових підходів до теоретичного й методичного забезпечення науково-дослідницької діяльності.

Оскільки ця діяльність передбачає, з одного боку, дотримання національних норм, а з іншого – міжнародно-правових стандартів з метою інтеграції у світовий науковий простір, важливе значення має насамперед всебічне дослідження організації наукової діяльності, аналіз державних програм розвитку наукової галузі провідних європейських країн, зокрема Німеччини, врахування передового досвіду цієї держави у сфері вищої освіти та науки й адаптування його до вітчизняних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історико-педагогічної та наукової літератури дозволив нам виділити праці українських і зарубіжних учених Н. Абашкіної, Т. Екгарда (Th. Eckhardt), І. Козубовської, Е. Крузе (E. Kruse), Н. Ничкало, В. Поліщук, О. Пришляк, Г. Тірша (H. Tirsch), В. Толе (W. Thole), М. Фольмар (M. Vollmar) та інших, в яких вони приділяють увагу деяким теоретичним і практичним аспектам науково-дослідницької діяльності та підготовці науково-педагогічних фахівців закордоном.

Формулювання цілей статті. Враховуючи, що на даний час вивчення зарубіжного, зокрема німецького, досвіду все ще є обмеженим, метою нашого дослідження було обрано аналіз можливостей здобуття наукового ступеня в системі вищої освіти Німеччини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Федеративна Республіка Німеччина, яка завдяки своїй високопродуктивній освітній галузі належить до наймогутніших економічних націй та найстабільніших демократій світу, має широко розгалужену систему різних типів вищих закладів освіти, науково-дослідних організацій та установ. Відповідно до Закону про вищу освіту Німеччини (HRG–R108) головним їхнім завданням є підготовка майбутніх фахівців до професійної діяльності в певній галузі та надання їм необхідних для цього ключових і спеціалізованих компетентностей у достатньому обсязі, для того, щоб вони були здатні до наукової чи творчої праці у вільній, демократичній, соціальній правовій державі. Враховуючи обов'язковий для всіх німецьких ЗВО принцип єдності навчального процесу та наукових досліджень, професійна підготовка в системі вищої освіти Німеччини здійснюється в безпосередньому зв'язку з активною науковою діяльністю [5].

Для особливо обдарованих випускників німецьких закладів вищої освіти після здобуття бакалаврського та магістерського академічного ступеня існує можливість продовжувати навчання в університеті, працюючи над дисертаційним науковим дослідженням. Передумовою вступу в аспірантуру/докторантуру (Promotion) (надалі вживатимемо німецький термін «докторантура» як відповідник української аспірантури і «докторант», що відповідає українському аспіранту) є, зазвичай, успішне завершення закладу вищої освіти з відповідного фахового напрямку на рівні магістратури. Щоправда, все більше докторантських програм передбачають також можливість допуску до навчання в докторантурі особливо талановитих випускників, які здобули лише освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра. Даний факт свідчить про подолання інституційних бар'єрів, гнучкість та прозорість доступу до наукових досліджень.

В Німеччині, як і в багатьох інших державах Європи, все активніше піднімається питання формування особливих можливостей підвищення наукової кваліфікації молодшої еліти у зв'язку з інтернаціоналізацією й глобалізацією вищої школи та науки, процесом створення єдиного європейського наукового й освітнього простору, з метою посилення міжнародної конкурентоспроможності німецької системи освіти в цілому. На сьогодні прагнення здобути ступінь доктора наук в Німеччині не обов'язково пов'язане із майбутньою науковою чи професійною кар'єрою, а й з тим, що згаданий науковий ступінь користується в суспільстві високим соціальним престижем. Широка палітра можливостей здобуття наукового ступеня переконує, що багато з тих, хто його отримав не лише посідає чільне місце в науці, а й займає керівні посади в інших сферах діяльності. Саме тому в Німеччині, порівняно з іншими державами, частка осіб, які захищають дисертаційне дослідження, перевищує середній рівень і становить 2,1% від усіх здобувачів освіти. Цікавим є факт,

що на сьогодні майже 1% населення Німеччини посідає науковий ступінь [6, с.9; 3, с. 92].

Вважаємо за необхідне наголосити, що в Німеччині на сьогодні не існує уніфікованого підходу до організації навчання в докторантурі та узгоджених на законодавчому рівні докторантських та постдокторантських навчальних програм для всіх федеральних земель. При організації докторантури заклади вищої освіти керуються Законом про вищу освіту Німеччини та законодавством у сфері присудження наукових звань та навчання у докторантурі (Promotionsrecht) Міністерства науки та культури федеральної землі, на території якої знаходиться відповідний ЗВО. Враховуючи фактор автономності закладів вищої освіти, можна стверджувати про багатоваріантність підходів до функціонування програм докторантури та присудження наукового ступеня [1, с. 128].

З 429 вищих шкіл Німеччини 155 навчальних закладів уповноважені запроваджувати структуровані докторантські програми. Серед них насамперед ЗВО, які проводять фундаментальні наукові дослідження та користуються традиційним правом надавати ступінь доктора наук. Це – 98 класичних університетів, 38 інститутів прикладного мистецтва, дев'ять теологічних університетів, шість педагогічних вищих шкіл. Необхідно зазначити, що з 2016 року у федеральній землі Гессен чотири вищі фахові школи (так звані університети прикладних наук) також мають право займатися підготовкою молодих учених з присудженням наукового ступеня. Існує можливість спільних докторантських програм між класичними університетами та вищими фаховими школами [7, с. 71].

Принцип здобуття наукового ступеня в Німеччині значною мірою базується на традиціях 19-го століття, проте він зазнав значних змін у процесі соціально-економічного розвитку німецького суспільства. Історично в цій державі не існувало відділів докторантури, які здійснювали б наукове керівництво, чи обов'язкових до виконання впродовж навчального процесу лекційно-семінарських програм. Здобувач самостійно виконував дисертаційне дослідження, результати якого погоджував з науковим керівником (так званим «Doktorvater» або «Doktormutter»). Оскільки не існувало програми, не було також чітко встановлених термінів роботи над дисертацією й обов'язку відвідування навчальних заходів. Ця дуже вільна традиційна система мала свої переваги та недоліки. Проте необхідно підкреслити, що при такій організації наукової діяльності здобувач посідає високий ступінь самостійності та особисту мотивацію, тісно співпрацюючи із своїм науковим керівником.

З метою підвищення й гарантії якості наукової діяльності та глобальної конкурентоздатності академічної молоді численні університети Німеччини почали апробувати та впроваджувати нові альтернативні форми здобуття

наукового ступеня. Окрім того, починаючи з 1990 року, було створено 297 (серед яких 28 міжнародних) спеціальних докторантських коледжів (Graduiertenkollegs der DFG), які фінансуються Німецьким товариством наукових досліджень (DFG) і надають можливість готуватися до захисту дисертації в рамках систематичної навчальної програми. У 2015 році число цих коледжів скоротилося до 235 внаслідок об'єднавчого процесу [4, с. 177].

З 1998 року молодим науковцям пропонують також інші поглиблені структуровані та кооперативні форми навчання в докторантурі, зокрема, програми міжнародного спрямування. Ці міжнародні програми дозволяють талановитим випускникам з Німеччини та інших країн здобути докторський ступінь у найкращих наукових центрах. Вони передбачають інтенсивне фахове керівництво, здебільшого англomовні курси та у багатьох випадках особливі можливості отримання міжнародних стипендій. Серед німецьких міжнародних програм особливу роль відіграють: 50 міжнародних докторантських програм Німецької служби академічного обміну та Німецького товариства наукових досліджень (Internationale Promotions-Programme des DAAD und der DFG («Promotion an Hochschulen in Deutschland»)) та 57 міжнародних дослідницьких шкіл імені Макса Планка (International Max Planck Research Schools (IMPRS)).

В рамках Ініціативи Федерації та Федеральних Земель для найобдарованіших молодих учених з метою сприяння розвитку науки та наукових досліджень у німецьких ЗВО з 2006 року починають виділяти додаткові кошти для цільового навчання в докторантурі. Молодим дослідникам надають можливість навчатися за додатковими програмами міжнародного спрямування у майже 30 школах для здобуття наукового ступеня (Graduate Schools) та 20 докторантських школах, заснованих у рамках Ініціативи сприяння найкращим ЗВО Німеччини (Graduiertenschulen der Exzellenzinitiative) [6, с. 9].

Згідно з статистичними даними на даний час у Німеччині налічується понад 150 тисяч докторантів, більшість з яких навчаються в університетах Північного Рейну-Вестфалії, Баден-Вюртембергу, Баварії та Берліна. Щороку близько 28 тисяч здобувачів успішно завершують свою підготовку в докторантурі, тривалість навчання в якій залежить від обраної наукової теми і зазвичай становить від двох до п'яти років [4, с. 177].

Нове статистичне дослідження, проведене у 2017-2018 роках, виявило, що гендерне співвідношення серед докторантів залишається незмінним. Як і раніше, 54% здобувачів наукового ступеня є чоловіками, 46% – жінками. Середній вік докторантів становить приблизно 29,7 років. Частка іноземних докторантів постійно зростає і досягає на сьогодні майже 20%. На нашу думку заслуговує на увагу той факт, що більшість здобувачів виконують і захищають свої дисертаційні роботи традиційним способом, тобто, не відвідуючи лекційно-семінарських курсів. Зауважимо, що багато університетів

запровадили спеціальні колоквиуми, які надають можливість обміну знаннями та досвідом між усіма здобувачами. Майже 72% всіх докторантів працюють над дисертаційним дослідженням під керівництвом наукового керівника з вільним вибором теми дисертації (так звана «Lehrlingsmodell») і лише 28% охоплені структурованими та кооперативними формами навчання в докторантурі [7, с. 71].

Для написання і захисту дисертаційного дослідження здобувачі обирають переважно той фах, з якого здобуто вищу освіту на магістерському рівні, оскільки дисертацію можна захистити, виходячи з переліку всіх тих навчальних дисциплін, які пропонують університети Німеччини. Відповідно, передумовою допуску до навчання в докторантурі та захисту дисертації є високі бали (не нижче оцінки «добре – gut») у дипломі претендента на здобуття наукового ступеня. Іноземні дипломи теж можуть бути визнані для допуску до захисту дисертації, проте кожен університет має свої особливі умови та правила прийому в докторантуру.

Здобуття наукового ступеня в Німеччині передбачає підготовку дисертаційної роботи, яка базується на незалежному самостійному дослідженні та складання усних іспитів (Rigorosum). Усні іспити можуть бути замінені захистом дисертації (Disputation). Жодних часових обмежень для написання дисертації не існує.

У Німеччині докторанти мають різний статус. Частина з них займається науковим дослідженням у поєднанні з працею на певній посаді, деякі отримують фінансування у вигляді грантів, інші самостійно оплачують навчання в докторантурі. Стипендії та програми фінансування надаються федеральним урядом, міністерствами федеральних земель, науково-дослідними організаціями, організаціями для просування талановитих студентів, а також різними політичними фондами.

Проаналізуємо більш детально особливості деяких освітніх моделей німецьких університетів, які надають можливість здобуття наукового ступеня, зокрема, докторантських коледжів (Graduiertenkollegs), післядипломних шкіл для здобуття наукового ступеня (Graduate Schools) та міжнародних дослідницьких шкіл імені Макса Планка (International Max Planck Research Schools).

Докторантські коледжі «Graduiertenkollegs» це – обмежені за терміном і тематикою університетські програми, які надають підтримку академічній молоді та служать доповненням до традиційного індивідуального принципу здобуття наукового ступеня. Вони охоплюють, зазвичай, 10-15 викладачів вищої школи і до 30 докторантів, з яких половина отримує стипендії від Німецького товариства наукових досліджень (DFG). Ці програми дають докторантам можливість проводити спільні комплексні дослідження та керуються кількома науковими керівниками. Викладання тут проводиться на міждисци-

плінарному рівні й характеризується інтенсивним консультуванням здобувачів наукового ступеня. В межах докторантських коледжів діють також міжнародні докторантські програми Німецької служби академічного обміну та Німецького товариства наукових досліджень «Promotion an Hochschulen in Deutschland».

У деяких федеральних землях функціонують *післядипломні школи для здобуття наукового ступеня Graduate Schools*, в яких викладання ведеться зазвичай англійською мовою. На відміну від *Graduiertenkollegs*, вони входять в структуру університету на постійній основі та надають інтенсивну індивідуальну допомогу як німецьким, так й іноземним здобувачам у їх підготовці до проведення та захисту дисертаційного дослідження.

Міжнародні дослідницькі школи імені Макса Планка – це центри наукової еліти, яка проводить дослідження в інновативних галузях на міждисциплінарному рівні (наприклад, нейро- та молекулярна біологія, ядерна фізика, інформатика, штучний інтелект тощо). Навчальні курси у рамках докторантури пропонують виняткові можливості кваліфікації та проведення наукового дослідження для німецьких та іноземних (майже 50%) науковців, що здобувають науковий ступінь. Прозоре визначення наукових пріоритетів і розробка спільних тем сприяє тісній співпраці докторантів у науково-дослідницьких групах. Особлива увага тут приділяється міжнародній співпраці [3, с. 145].

Всі вище згадані структуровані форми навчання в докторантурі характеризуються такими спільними ознаками:

- Обмеження терміну навчання, зазвичай, до трьох років.
- Структурування навчального процесу обов'язковою навчальною програмою для здобуття відповідного наукового ступеня.
- Широкий вибір курсів для формування в здобувачів ключових компетентностей.
- Високий організаційний рівень, формування структур підтримки, так званих комітетів докторантів, улаштування регулярних лекційних курсів.
- Міжнародна спрямованість, що характеризується великою кількістю іноземців, використанням англійської навчальної програми, співпрацею з іноземними науковцями та інституціями.
- Структуровані форми навчання в докторантурі спрямовані на найкращих випускників вищої школи. Їх вибір здійснюється прозорими методами на конкурсній основі [2, с. 57-58] .

Від того, з якої саме спеціальності хотів би претендент виконувати дисертаційне дослідження, залежить вибір варіанту його навчання в докторантурі. Хоча структурованими докторантськими програмами охоплено в Німеччині лише 28% всіх здобувачів, проте, в різних фахових групах цей відсоток сут-

тево відрізняється. Так, наприклад, у галузі економічних та природничих наук майже кожен другий докторант навчається за однією з цих програм. На противагу до цього, в галузі правознавства та інженерно-технічних наук переважає традиційний принцип здобуття наукового ступеня.

Однією з можливостей здобуття наукового ступеня є *екстернатна форма навчання в докторантурі*, так зване навчання без відриву від виробництва. У такому випадку контакт з вищою школою обмежується регулярними консультаціями з науковим керівником. Цей варіант якнайкраще підходить для гуманітарія чи фахівця з суспільних наук, щодо галузі природничих та технічних наук така форма себе не виправдовує, оскільки дослідження тут потребує великих затрат і базується на групових методах роботи. Ця форма має, звичайно, як переваги, так і недоліки.

До переваг слід віднести: постійне місце праці, отже матеріальна незалежність та збереження професійних навиків; можливість уникнути постійного контролю керівника та необхідності працювати за чітко спланованим графіком, який пропонує структурована докторантська програма. Недоліками можна вважати: відсутність обміну досвідом з іншими докторантами, віддаленість від кафедри і тому менше можливостей консультацій з науковим керівником. Попри це, існує багато стратегій, які мають на меті полегшити процес виконання дисертаційного дослідження без відриву від виробництва. Зокрема, докторантам пропонують колоквиуми, на яких вони можуть представити своє дослідження, почути думку свого наукового керівника й інших докторантів; університети надають їм доступ до електронних наукових збірників та журналів, в яких публікуються результати проведених досліджень. Необхідно згадати також і спеціально створену електронну мережу між докторантами, яка дозволяє здійснювати як внутрішній, так і зовнішній обмін знаннями [2, с. 69-71].

Висновки. На основі проведеного дослідження особливостей здобуття наукового ступеня в системі вищої освіти Німеччини та аналізу різних структурованих форм організації навчання в докторантурі приходимо до висновку, що:

- ступінь доктора наук користується в Німеччині високим соціальним престижем; частка осіб, які захищають дисертаційне дослідження, перевищує середній рівень в Європі й становить 2,1% від усіх здобувачів освіти та майже 1% населення Німеччини;
- передумовою вступу в докторантуру є успішне завершення ЗВО з певного фахового напрямку на рівні магістратури; для особливо талановитих студентів – на рівні бакалавра, що свідчить про подолання інституційних бар'єрів, гнучкість та прозорість доступу до наукових досліджень;

- для Німеччини не характерний уніфікований підхід до організації навчання в докторантурі та узгоджених на законодавчому рівні докторантських і навчальних програм для всіх федеральних земель;
- традиційний власне німецький принцип проведення наукового дослідження, за яким отримують науковий ступінь все ще більшість здобувачів (72%), хоча характеризується високим ступенем самостійності й особистої мотивації, проте має ряд недоліків, зокрема, відсутність обміну досвідом з іншими докторантами;
- структуровані програми навчання в докторантурі, представлені в Німеччині докторантськими коледжами, післядипломними школами для здобуття наукового ступеня, міжнародними дослідницькими школами імені Макса Планка та іншими організаційними формами, мають значні переваги над традиційним принципом здобуття наукового ступеня.

Список використаних джерел:

1. Пришляк О. Ю. Професійна підготовка соціальних педагогів у вищих навчальних закладах Німеччини : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Пришляк Оксана Юріївна. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 219 с.
2. Berning, E., Falk, S. Promotionsstudium – ein Beitrag zur Elitelförderung / Ewald Berning, Susanne Falk // Beiträge zur Hochschulforschung. – 2004. – Н. 3, (26). – С. 54-76. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bzh.bayern.de/uploads/media/3-2004-berning-falk.pdf>– Загол. з екрану. – Мова нім.
3. Bundesbericht Wissenschaftlicher Nachwuchs 2017. Statistische Daten und Forschungsbefunde zu Promovierenden und Promovierten in Deutschland. - 2017. – S. 296. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bmbf.de/files/buw_in_2017.pdf>. – Загол. з екрану. – Мова нім.
4. Eckhardt, Th. Das Bildungswesen in der Bundesrepublik Deutschland 2016/2017. Darstellung der Kompetenzen, Strukturen und bildungspolitischen Entwicklungen für den Informationsaustausch in Europa. – Bonn: Dokumentations- und Bildungsinformationsdienst / Deutsche EURYDICE- Informationsstelle der Länder im Sekretariat der KMK, 2019. – 385 S.
5. Hochschulrahmengesetz vom 12. April 2007 (BGBl. IS.506). Bonn: Dokumentations- und Bildungsinformationsdienst, 2007. – 19 S.
6. Sekretariat der ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland. Bologna-Prozess Nationaler Bericht 2005 bis 2007 für Deutschland von KMK und BMBF, 2007. – 30 S.
7. Vollmar, M. Neue Promovierendenstatistik: Analyse der ersten Erhebung 2017 / Meike Vollmar // Statistisches Bundesamt. – Wiesbaden: WISTA, 2019

– № 1. – С. 68-79.

Transliteration of References:

1. Pryshlyak O. YU. Profesiyna pidhotovka sotsial'nykh pedahohiv u vyshchykh navchal'nykh zakladakh Nimechchyny : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Pryshlyak Oksana Yuriyivna. – Ternopil' : TNPU, 2008. – 219 s.
2. Berning, E., Falk, S. Promotionsstudium – ein Beitrag zur Eliteförderung / Ewald Berning, Susanne Falk // Beiträge zur Hochschulforschung. – 2004. – H. 3, (26). – S. 54-76. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bzh.bayern.de/uploads/media/3-2004-berning-falk.pdf>– Загол. з екрану. – Мова нім.
3. Bundesbericht Wissenschaftlicher Nachwuchs 2017. Statistische Daten und Forschungsbefunde zu Promovierenden und Promovierten in Deutschland. - 2017. – S. 296. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bmbf.de/files/buwin_2017.pdf>. – Загол. з екрану. – Мова нім.
4. Eckhardt, Th. Das Bildungswesen in der Bundesrepublik Deutschland 2016/2017. Darstellung der Kompetenzen, Strukturen und bildungspolitischen Entwicklungen für den Informationsaustausch in Europa. – Bonn: Dokumentations- und Bildungsinformationsdienst / Deutsche EURYDICE- Informationsstelle der Länder im Sekretariat der KMK, 2019. – 385 S.
5. Hochschulrahmengesetz vom 12. April 2007 (BGBl. IS.506). Bonn: Dokumentations- und Bildungsinformationsdienst, 2007. – 19 S.
6. Sekretariat der ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland. Bologna-Prozess Nationaler Bericht 2005 bis 2007 für Deutschland von KMK und BMBF, 2007. – 30 S.
7. Vollmar, M. Neue Promovierendenstatistik: Analyse der ersten Erhebung 2017 / Meike Vollmar // Statistisches Bundesamt. – Wiesbaden: WISTA, 2019 – № 1. – С. 68-79.

DUZHA-ZADOROZHNA Myroslava Petrivna,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department for Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine
E-mail: myroslawaz@yahoo.de

OBTAINING A SCIENTIFIC DEGREE IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF GERMANY: OPPORTUNITIES AND PROSPECTS